

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ YANINDA KÜTLƏVİ İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİNİN İNKİŞAFINA DÖVLƏT DƏSTƏYİ FONDU

Mövzu: Fikir, söz və məlumat azadlığının, plüralizmin inkişaf etdirilməsi

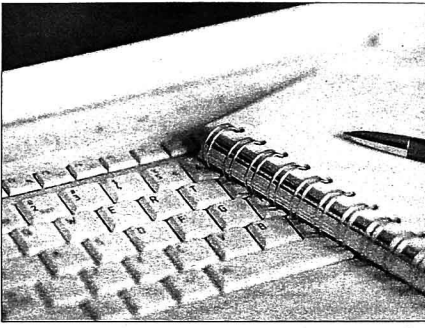
Azərbaycan milli mətbuatının ideya istiqamətləri

Firudin bəy Köçərli: "... "Kəşkül"dən... on il gəlib keçdi və ... biz ruznaməsiz qaldıq"

Bu yazıda XIX əsrin 90-cı illərindən sonrakı Azərbaycan milli mətbuatının ideya istiqamətləri haqqında danışılacaq. Azərbaycan mətbuatının tanınmış araşdırıcılarından olan Akif Aşuri bildirir ki, "Kəşkül" qzeti bağlandıqdan sonra "Şərq-rus" un çapına qədərki 14 il müddətində Azərbaycan dilində heç bir qəzet və jurnallın nəşrinə icazə verilmədi. Bu, çar Rusiyasının müsləmanlara, məxsusi olaraq Azərbaycan türklərinə qarşı apardığı müstəmləkəçilik, ruslaşdırma siyasətindən doğurdu: "Azərbaycan dilində qəzet nəşr etmək istəyənlər çar III Aleksandrın Qafqaz müsəlmanları üçün siyləyidi "qoy onlar rusca oxusunlar" kəlamın xatırladır, təşəbbüslərin qarşısını alırdılar. Çarizmin yerdəyişi bu siyasətə qarşı mübarizə apararı zıyalları milli mətbu orqanların çapı üçün bütün vəsələrdən istifadə etdirdilər. Çünki onlar gözəl anlayırdılar ki, ictimai fikrin inkişafında, siyasi və ictimai ideoyaların mönimənilməsinə, milli şüurun oyanmasına anadilli mətbuatın əvəzsiz rolu var. Böyük pedaqoq və ədəbiyyatşünas - alim Firudin bəy Köçərli "Şərq-rus" qzetinin 1903-cü il tarixli 17-ci sayında yazırdı: "... Axırıncı qzetəmin adı, "Kəşkül" də ibarət ola, zavalından on il gəlib keçdi və bu müddət ərzində biz ruznaməsiz qaldıq".

"Kəşkül" bağlandıqdan iki ay sonra, yəni 1891-ci il dekabrın 24-ündə Zəndəzadələrdən Kamal bəy "Azərbaycan" adında qzetin nəşrinə icazə istədi və çar orqanları buna imkan vermədilər. Avropa təhsilli alarağ ölkəyə qayıdan, milli məskuləli ziyalı Əhməd bəy Ağaoğlu 1893-cü ildə mətbu orqan yaratmaq cəhd etdi. 1893-cü il 6 dekabr tarixində Baş Mətbuat İdarəsinə və Əli Əhməd bəy Ağayev" müraciət edərək "Məşriq" adlı qzetin nəşrinə icazə istədi. Rusiya daxli işlər nazirinin Bakı polis-mestri-nə göndərdiyi cavab məktubunda da işün yolverilməzliyi göstərilirdi: "Azərbaycan dilində qzet və jurnalları nəşr etməmiz arzu edilmirdi. Baş Mətbuat İşləri İdarəsi bəzə hesab edir ki, cənab Ağayevin xahiş rədd edilirdi. "Məşriq" in çapına icazə verilməsinin səbəbi Ə. Ağaoğlunun çar rejimi nümayəndələrinə pənalistmə, pantükrist kimi təqdim olunması idi".

"Azərbaycan" in çapına icazə ala bilməyən Kamal Zəndəzadə 1896-cı ildə yeni mətbu orqanı yaratmaq üçün müraciət edirdi: "Senzura idarələrinin bəhanələrinə kösmək, qzet nəşrinə nail olmaq üçün K. Zəndəzadə "Letuçiya listok" u bilki mübariz Georgi Klimovski ilə birlikdə nəşr etmək

istədi və, onun bu cəhdi də alınmadı. K. Zəndəzadənin az savadlı, mətbəçilik işində sorisistə qəması" əsas gətirilərək qzeti qeydiyyata almaqdan imtina etdilər.

Yeni mətbuat yaratmaq istəyi K. Zəndəzadəni təkrarən Qafqaz mülki işlər üzrə baş hakiminə müraciətə sövə edir. 1896-cı ildə o, "Danış" adlı qzet nəşrinə ilkin həzrlük görür. Həftədə iki dəfə nəşr olunaçaq qzetin yığcam proqramı və məramnaməsi tərtib olunur. 13 səboddan ibarət olacaq "Danış" in nəşrinə hökumət icazə verilmir".

A. Aşurinin tədqiqatından məlum olur ki, illər ərzində Azərbaycan milli mətbuatı icazə verilmədiyini baxmayaraq, Azərbaycan adından qətiyyətlə ruh-dən düşmüş, milli yönəli mətbuat uğrunda mübarizə aparırdılar: "Azərbaycan mətbuatı tarixində və milli jurnalistikamızın formalaşmasında böyük xidmətləri olan Məhəmmədəğa Şaxtaxlı da milli mətbuatın xoşluğunu duyaraq, baş buşluğu doldurmaq üçün fəaliyyətə başladı. O, 1896-cı ilin sonunda həftəlik "Tiflis" adında qzet nəşrinə hökumət icazə istədi. Şaxtaxlı məqsədini izah edərək yazırdı ki, rus təbə onları azərbaycanlıların bir dəfə də olsa qzet və jurnalı oxudular. Onlar Baxçasarayda çətin "Tartarım" ile yanaşı, fars, ərəb və türk dillərində xarici ölkələrdən gətirilən dövrü mətbuatı oxumaq məcburiyyətində idirlər. Savadlı olub rus dilini başa düşməyənlər işə rus qzetlərindən istifadə edə bilməz. Bu səbəbdən onların rus həyatı, ədəbiyyatı, incəsənəti, ümumiyyətlə, mədəniyyəti və ölkə idariləşmə vəzirlərindən xəbəri olmur. Ana dilində olub qzetin bu baxımdan onlara kömək edər, nəticədə bu zümürün üzvləri Rusiyaya yaxınlaşar. İcazə üçün M. Şaxtaxlı səndərləri Baş Mətbuat İşləri İdarəsinə göndərir. Baş idarə "Tiflis" in nəşri ilə bağlı Qafqaz Sənzura Komitəsinin rəyini tələb edir. Şaxtaxlının qzet nəşr etmək təşəb-

büsünü "xeyirxah niyyət" adlandırır, onun bu səhədki saylarını "hər cür təqdirdə və mükafata layiq görün" Smirnov arasıyında yazırdı: "Cənab Şaxtaxlinski hom qzetin istiqamətini, həmçinin də gələcək qzetin məzmununu özü ləzminə dərk etmir. Qzetin səhifələrini müxtəlif Şərq bəğurtları ilə doldurmaqla məşğul olmaq istəyir. Başa düşmək çətin deyil ki, bu qafqazlılar üçün də ümumi dövlət dili olan rus dilinin korən edilməsinə və eyni zamanda həttə ərəb dilinin saxlanmasına səbəb olar və buna rus mənəfiyyətinə xidmət kimi baxıla bilməz".

Araşdırmaçı vurğulayır ki, sonralar M. Şaxtaxlı "Tiflisskiy listok" qzetindəki məqaləsində rus sovinisti Smirnovla olan görüşünü təsvir edərək yazırdı: "Var qüvvəmlə ona dil töküb xahiş etdim, lakin bundan bir şey çıxmıdı. O dedi: tatar dilində heç bir qzetə icazə verib bilməzəm. İstəyirsinizsə, rus qzet çıxarmazanca icazə verim. Qoy tatarlar sizdən nümunə götürübsə rusca oxusunlar. Siz rus dilində ala bilərsiniz, tatar qzeti nəyinizə lazımdır?" "Mən öz həmvətəndaşlarımızın hamısını tərəqqisinə kömək etmək istəyirəm. Tatarlar hamısı rus dilində təhsil ala bilməzlər. Bu ancaq varlı ailələrə müyyəsər olan bir nemətdir" dedim. O isə dedi: Qzet xalqın nəyini lazımdır? Ziyalılar qzet rus dilində oxusunlar, adi tatarlar işə qoy gedib sürülörünü otarsınlar". Smirnovun bu cavabı rus imperiyasının tərkibində olduğu xalqlara qarşı apardığı milli ayrı-seçkilikdən, rus millətçiliyindən doğurdu".

Nəriman Nərimanovun milli mətbuatla bağlı bəqalarını dəyərləndirən araşdırmaçı yazır: " O, 1896-cı ilin mart ayında müəllim dostu S.M. Qənzadə ilə birlikdə "Sovqat" adında uşaq jurnalı nəşr etmək üçün qalır. Azərbaycan məktəbləri üçün nəzərdə tutulan "Sovqat" ayda bir dəfə, səkkiz cəxmal idi. "Sovqat" in nəş-

rinə icazə ala bilməyən N. Nərimanov bir neçə ildən sonra yenidən qzet çıxarmağa təşəbbüs edir. Müvafiq idarələrə müraciət edərək Azərbaycan və rus dillərində çapı nəzərdə tutulan "Təzə xəbərler" adlı qzetin nəşrinə icazə istəyir. Ancaq bu dəfə də Nərimanovun arzusu reallaşmır. Bakı şəhər məktəblərinin müəllimləri S.M. Qənzadə və "Həbi-bullabəy Mahmudbəyov 1896-cı ilin mayında "Nübar" adlı ədəbi-pedaqoji jurnal nəşr etməyə qərar verirlər. Har iki müəllimin imzalıdır, orizədə deyilir: "Bizdə, Rusiyada rus müsəlmanları üçün bir dəfə də olsun ədəbi jurnalın olmaması üzündən Zaqafqaziya müsəlmanları hələ də məqsədə fərs kitablarını oxumaqda davam edirlər". Lakin çar orqanları "Nübar" in çapına icazə vermədi. Bu dəfə isə S.M. Qənzadə "Çıraq" adlı qzetin nəşrinə razılıq almaq istəyir, ancaq yene də onun istəyi baş tutmur. Azərbaycan ziyalıların göstərdikləri fədakarlığa, təşəbbüslərə baxmayaraq XIX əsrin son on ilində anadilli mətbu orqan yaratmaq mümkün olmadı. Ə. Ağaoğlu bu dövrə Qafqazda rus dilində 20-dən artıq mətbuat fəaliyyət göstərirdi. Bu mətbu orqanların bir neçəsi isə Bakıda nəşr olunurdu".

A. Aşuri qeyd edir ki, bu dövrdə Bakıda rus dilində nəşr olunan qzetlərin içərisində "Kaspi" yuznömürüylə, öz dövrüylə qoruyub saxlaması ilə seçilir. Qzetin ilk redaktoru Viktor Vasilyev- viç Kuzminin mətbuat işləri üzrə baş idarəyə göndərdiyi məktubda "Kaspi" nin proqramı geniş şəkildə bəz təsvir olunurdu: 1. Yəqli həyatdan və ümumdövlət həyatından bəhs edən baş məqalələr. 2. Məlumatlar və eskizlər. 3. Gündəlik hadisələr xülasəsi. 4. Orjinal və tərcümə olunmuş xəli məqalələr. 5. Rusiyada və xarici ölkələrdə nəft işi, nəfə aid yeniliklər. 6. Son poçt. 7. Nəsr əsərləri. 8. Məlumat xarakterli xəbərlər. 9. Eilanlar.

Redaksiyaya bu proqram haqqında ilk məlumat qzetin 1881-ci ildə çıxan ilk sayında dərc edib. Qzetin ilk 28 sayı həftədə iki dəfə, sonra isə həftədə 3 dəfə çıxdı. "Kaspi" 1884-cü ilin yanvarından gündəlik nəşrə çevrildi. Övəllər qzet 400-420 nüsxə ilə çıxırdısa, 1887-ci ildən sonra tirajda artım müşahidə olundu. Artıq 1887-ci ildən etibarən qzetin tirajı 1000 nüsxəyə qaldı. "Kaspi" nəşrə başlandıqdan 1897-ci ilə qədər rus millətindən olan şəxslər onun redaktoru olmusdu. V.V. Kuzmin, E.I. Starşev, V.P. Luçukomotov, Qordyevski, Sokolinski müxtəlif vaxt-

larda "Kaspi" nin məzmununu müəyyənləşdirmiş, redaktor vəzifəsini icra etmişlər. 1897-ci ildə N. Sokolinskiyin ölümündən sonra "Kaspi" də dəyişikliklər baş verdi. Qzetin nəşirliyini Hacı Zeynalabdin Tağıyev öz üzünə götürdü və Əlimərdan bəy Topçubaşov qzetə redaktorluq etməyə başladı. Qzetin bu dövrdən başlayan tarixini "müsləman kaspi" si adlandırırlar".

Araşdırmaçının fikrincə, "Kaspi" nin yayım arealı olduqca böyük idi: "Nəşrinin ilk illərində qarşılaşdığı çətinliklərə baxmayaraq, "Kaspi" öz ətrafına milliyət və əjdədə müxtəlif olan publisistləri topladı "Teleqramlar", "Xarici xəbərlər", "Mətbuat xülasəsi" rubrikası altında dərc olunan xəbərlər təkcə Rusiyada deyil, dünyada baş verən hadisələr, yeniliklər oxuculara çatdırıldı. Qzetin səhifələrində Ə. Ağaoğlu, Ə. Hüseynzadə, S.M. Qənzadə, H. Zərdabi, N. Nərimanov, M.A. Şaxtaxlı kimi Azərbaycan ziyalıları, publisistləri çuxş etdirdilər. H. Zərdabi qzetin nəşrinin ilk illərində başlayaraq onun faal əməkdaşı olub. Onun "Bizim kənd məktəbimiz", "Bədi sanayə məktəblərinə", "Amerikada əqli inkişafı la əməyini birləşdirən yeni məktəb sistemi" adlı təhsillə bağlı məqalələrində elmin yeni inkişaf mərhələlərindən bəhs olunurdu. Həttə Zərdabi bir müddət "Kaspi" nin redaktoru oldu. Bu dövrdə Hüseyn Minazov, Eynalibəy Sultanov, Rahim bəy Məlikov müxtəlif səpkili yazılarını "Kaspi" də dərc etdirdilər. M. Şaxtaxlı da "Kaspi" də ictimai-siyasi mövzuda publisist məqalələri ilə çuxş edirdi. Müəllif öz yazılarında qadın hüquqlarını qorunması, müəlifazkarlığı, elmizlik kimi dövrün əddi problemlərini gündəmə gətirirdi. Qzetin nəşrinin müxtəlif dövrlərində Azərbaycanın məşhur marifət və ədəbiyyatşünas alimi Firudin bəy Köçərli də "Kaspi" nin çap imkanlarından yararlanıb. Cəli Məmmədquzuzadə Dəlmə bəqləri haqqında ilk məqaləsini "Kaspi" yə göndərmişdi. Məşhur pedaqoq və qzetlə məli xadim M. Sidiqi də qzetlə məqlə saxlayırdı. Rus dilində nəşr olunaçaq baxmayaraq "Kaspi" Azərbaycanında mətbuatı formalaşmasında, jurnalistikamın inkişafında pozitiv rol oynamış".

UGUR

Yazı KİV-in İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fərdinin məli: yə dəstəyi ilə həyata keçirilir: "Fikir, söz və məlumat azadlığının, plüralizmin inkişaf etdirilməsi" layihəsi çərçivəsində dərc olunur